

*Abbaszadə Mahir Tapdıq oğlu,
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,*

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu,

Ünvan: H.Cavid 115 pr., Bakı, Azərbaycan, AZ 1143,

E-mail: zeynalovamexriban@mail.ru

© Abbaszadə M.T., 2019

UOT 338.48

İQTİSADI ARTIMIN TƏMİN OLUNMASINDA TURİZM SAHƏSİNİN ROLU

X Ü L A S Ə

Məqalədə müasir, qloballaşan dünyada iqtisadi artımın təmin olunmasında turizmin rolu məsələləri geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur. Burada iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayan maliyyə-investisiya sahəsi tədqiq edilərək bu sahənin əsas istiqamətləri və təkmilləşdirilməsi yolları da nəzərdən keçirilmişdir.

Turizm sahəsi son illər ölkənin sosial siyasətinin strateji əhəmiyyətli istiqaməti kimi çıxış edir. Turizmin inkişafı milli ənənələrin və mədəniyyətlərin öyrənilməsinə, eləcə də dünyaya təqdim olunmasına kömək edir. Turizmin bütün formalarının inkişafı əhalinin rifahının yüksəldilməsinə yönəlmiş sosial siyasətin əsasıdır.

Məqalədə turizm sahəsi ölkənin iqtisadi potensialının ən mühüm tərkib hissələrindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Bu sahə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün yeni inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində fəal rol oynayır. Beləliklə, qeyri-neft sektorunda, o cümlədən sosial struktur sahələrində inkişaf prosesləri güclənir. Turizm infrastrukturunun inkişafı istiqamətində ölkə regionlarında yeni mehmanxanalar, əyləncə mərkəzləri tikilir, yeni iş yerləri açılır ki, bu da məşğulluq məsələsinin uğurlu həllinə imkan yaradır.

Məqalədə turizmin iqtisadiyyatda rolu ətraflı izah edilmişdir. Eyni zamanda məqalədə turizm sektoruna dövlət büdcəsinin gəlir mənbələrindən biri kimi baxılır. Müəllif turizm sektorunda mövcud vəziyyəti konkret faktlarla təhlil edib və bu sahədə mövcud problemləri izah etmişdir. Məqalədə mövcud problemlərin həlli yolları araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasında turizm sənayesinin inkişafı istiqamətində müəyyən təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, turizm, iqtisadi potensial, qeyri-neft sektoru, konsepsiya, infrastruktur.

G İ R İ Ş

Məlumdur ki, “turizm fəaliyyəti cəmiyyətin inkişafı ilə formalaşaraq, insanların istirahəti, eyni zamanda müxtəlif əmtəə və xidmətlərə olan istəklərini ödəməklə, genişlənən tələbat növünə daxildir. Turizm mənəvi dəyər olmaqla, həm də zövqlə əyləncə əhəmiyyəti kəsb edir. İnsanın müəyyən fizioloji tələbatları və həmin tələbatların mənalı ödənilmə forması olaraq, turizm səyahətləri meydana çıxmışdır. Turizm tələbatı xüsusi fizioloji tələbat olmaqla, in-

sanın sağlam inkişafı və onun digər anoloji istəklərinin ödənilməsi şəraitində meydana çıxır və formalaşır. Məhz, həmin məqsədlə turizm şəraiti formalaşır. İnsan turizm subyekti olmaqla, turizm tələbatının daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Aparılan təhlil və tədqiqatlardan görüldüyü kimi, bu gün turizm bəşəriyyətin real inkişaf amillərindən və istiqamətlərindən birinə çevrilir. Son dövrlər beynəlxalq turizm fəaliyyəti daha geniş yayılmağa başlamışdır.

Müasir şəraitdə ölkəmizdə bir çox problemlərin, o cümlədən sosial, iqtisadi, maliyyə və s. həllində turizmin inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir inteqrasiya şəraitində turizm mühüm amil və fəaliyyət sahəsi kimi, xeyli sayda kompleks problemlərin və idarəetmə mexanizmlərinin məcmusu və qarşılıqlı əlaqəsi kimi formalaşır, inkişaf edir və dəyişir. Onun sosial-iqtisadi, ictimai, mədəni, iqtisadi və s. rolu global xarakter daşımaqla spesifik meyarlara əsasən qiymətləndirilir. Çünki, mövcud təbii resursların iqtisadi dövriyyəyə, istehsal və istehlak prosesinə cəlb edilməsi, onların istifadəsi üçün infrastrukturların formalaşması, son nəticədə turizmin ümumi sosial - iqtisadi yüksəlişin mühüm tərkib elementinə çevrilməsi, müəyyən nəzəri-metodoloji prinsiplər və mexanizmlər əsasında formalaşdırılmış sistemli yanaşmanın nəticəsi kimi təzahür edir [1, s.69].

Turizm kompleksi, öz xüsusi sosial-iqtisadi mahiyyətini, inkişaf prosesində rolunu, həmçinin təşkilinin bazar modelinin spesifik xüsusiyyətlərini yaradır. Turizm kompleks və sistemli yanaşma metodologiyası baxımından bir sıra amillərin və mexanizmlərin ərazi, coğrafi və siyasi motivini formalaşdırır, ona təşkilati-iqtisadi idarəetmə sistemi və çevik idarəetmə obyektini kimi baxılmasını tələb edir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatının tez inkişaf edən sferalarından olan turizm – ən perspektivli istiqamətlərdən biri sayılır. Ölkəmizdə turizmin inkişafına səbəb olan əsas amillərdən biri – mədəniyyət və turizmin, eləcə də turizmlə əlaqədar olan iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına istiqamətlənən irimiqyaslı layihələrə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən himayə edilməsidir. Turizm haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir və turizm sahəsində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyir, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydasını müəyyənləşdirir.

Turizm və sosial-mədəni servis xidməti fəaliyyət növü kimi əhalinin asudə vaxtının səmərəli istifadə edilməsinə, ekskursiya, səyahət və turist marşrutlarının təşkilinə, həmçinin turistlərin başqa xidmət növlərindən istifadənin gücləndirilməsinə təkan verir. Turizm xidmətləri bilavasitə turist təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir. Turizm xidməti əməyin spesifik xüsusiyyətlərini və məzmununu müəyyənləşdirən milli iqtisadiyyatın müstəqil sahəsidir. Turizm əmək məhsuldarlığının artım sürəti üçün xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi, əməyin təşkili və stimullaşdırılmasının forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi, turizm və sosial-mədəni servis xidmətlərinin təşkilinin yenidən qurulması zəruridir.

Turizm sahəsinin inkişafı ölkəmizin təbii-iqlim şəraitinin və regionların xüsusiyyətlərinin istifadə olunmasına, müvafiq sahibkarlıq fəaliyyətinin həvəsləndirilməsinə, maliyyə axınlarının tənzimlənməsinə və turizmin inkişafının müxtəlif amillərinin və modellərinin mənimsənilməsinə əsaslanan çoxsaylı məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Xarici turistlərin axınının inten-

sivləşməsi məsələsinin həlli üçün regionlarda mövcud olan şəraitin yaxşıya doğru dəyişməsi istiqamətində bir çox problemləri həll etmək lazımdır.

Azərbaycanda turizm sahəsi üzrə dövlət siyasətini həyata keçirən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi turizm sahəsində beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə 16 ölkə – Türkiyə, Pakistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Çin, Polşa, İtaliya, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Bolqarıstan, Belarus, Yunanıstan, Moldova, Qazaxıstan və Qətər hökumətləri arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalanıb. Azərbaycan bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarda, o cümlədən Ümumdünya Turizm Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM, MDB üzv dövlətlərinin Turizm Şurası və digər regional təşkilatlar ilə turizm sahəsində əməkdaşlıq edir. 2006-cı il İslam Konfransı Təşkilatının turizm nazirlərinin V Konfransının Azərbaycanda keçirilməsi və Turizm üzrə Bakı Deklorasiyasının qəbul olunması Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı, infrastrukturun dünya standartları səviyyəsində qurulması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Yuxarıda göstərilənlərə rəğmən söyləyə bilərik ki, statistik təhlillərə əsaslanan proqnozlar, turizmin iqtisadiyyatdakı çəkisinin əhəmiyyətli olduğunu deməyə əsas verir. Bu sektor eyni zamanda sosial-iqtisadi inkişafın əsas təkanverici qüvvəsi kimi dünyanın bir çox ölkələrinin milli iqtisadi prioriteti hesab edilir. Ümumilikdə isə iqtisadiyyata turizmin təsiri üç əsas kateqoriyaya bölünür:

Birincisi, hava nəqliyyatı, mehmanxanalar, avtomobil kirayəsi ilə məşğul olan şirkətlər kimi turizm altsektorlarının ÜDM-ə birbaşa təsirindən əlavə, digər sektorların da dolaylı təsiri - turizmin müasir əhəmiyyətini daha da artırmaqdadır. Turizm sektorunun birbaşa və dolaylı təsirlərindən başqa, xidmət, tikinti, habelə istehsal sektorlarını əhatə edən və onlar vasitəsilə ÜDM-i artıran induksiya edilmiş təsirləri də mövcuddur. Bununla yanaşı, turizm sektoru inkişaf etməkdə olan və keçid dövrünü yaşayan ölkələr üçün xarici valyuta daxilolmalarının da əsas təminatçısı qismində çıxış etməkdədir [2, s.75].

İkincisi, turizm sektorunun inkişafının məşğulluğa və regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiridir. Belə ki, bu sektorda istənilən inkişaf yalnız şəhərlərdə deyil, eyni zamanda ekoturizm, kənd turizmi, çimərlik və dini turizm kimi çoxsaylı turizm növlərinin inkişafı vasitəsilə regionlarda və kənd yerlərində də məşğulluq imkanlarının yaradılmasına təkan verir [2,s.58].

Üçüncüsü, turizmin inkişafı ölkə üzrə güclü infrastrukturun yaradılması ilə müxtəlif regionların, o cümlədən kəndlərin infrastrukturunun inkişafına səbəb olur. Əlavə olaraq, uğurlu turizm strategiyası ölkənin imicinin beynəlxalq miqyasda yaxşılaşdırılmasına kömək etdiyindən turizm həm də ölkələr üçün marketing aləti rolunu oynayır. Nəhayət, turizm sektoru ekoloji dayanıqlılıq, mədəni irs, yerli dəyərlərin mühafizəsi və inkişafı istiqamətində göstərilən səyləri də dəstəkləyir.

Göründüyü kimi, modern xüsusiyyətlərə malik olan, həmçinin yüksək səviyyəli maddi-texniki bazanı özündə ehtiva edən turizm sənayesi - milyonlarla insanın səmərəli məşğullu-

ğunu təmin edərək, demək olar ki, iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə və kompleks şəkildə fəaliyyət göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq, çağdaş turizm sənayesinə, ilk növbədə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- müxtəlif növ sərnişin nəqliyyatı növlərinin (hava, su, avtomobil, dəmiryolu) zəruri texniki xidmətinin geniş şəbəkəsi ilə birgə fəaliyyəti;

- ölkə iqtisadiyyatının fərqli sahələrində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin, mövcud turizmə xas olan xüsusiyyətləri birbaşa biruzə verməyən və turizm sənayesi üçün bir növ ikinci səviyyəli hesab edilən iqtisadi qurumlar (o cümlədən, kənd təsərrüfatı və yeyinti, nəqliyyat avadanlıqlarının istehsalı və s.) ilə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyətin göstərilməsi.

Beləliklə, turizm sənayesi turistlərin geniş şəkildə istifadə etdiyi xidmət sahələrindən ibarət olan və onları səmərəli birləşdirən təsərrüfat kompleksidir. Bu baxımdan, turizm sahəsində mövcud olan xidmət növlərinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- turistlərin yerləşdirilməsi üzrə (mehmanxana, motel, otel, pansionat, sanatoriya, turist bazarları və s.) xidmətlərin göstərilməsi;

- bununla yanaşı, turistlərin əsasən yerli əhalidən icarəyə götürülən şəxsi mənzillərdə və evlərdə, eyni zamanda müxtəlif çadır, avtomobillə daşına bilən qoşqu evləri, karvanıqlar, gəmi, qatar, yaxta, və s. yerləşdirilməsi;

- turistlərin normal səviyyədə qidalanması sahəsində (restoran, yeməxana, kafe, qəlyanaltı, kafeteri, bar, və s.) çoxsaylı xidmətlərlə təmin edilməsi;

- müxtəlif turizm məhsullarının satışına yönəldilmiş tədbirlər kompleksi (reklam, ixtisaslaşdırılmış sərgilər, yarmarkalarda iştirak, turizm məhsulunun satışı üzrə turizm informasiya mərkəzlərinin təşkili, kataloqların, bukletlərin və s. nəşri) tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- çoxsaylı turist agentlikləri tərəfindən həyata keçirilən bir sıra xidmətlərin (səyahət marşrutunun hazırlanması, mehmanxanada və nəqliyyat vasitələrində yerlərin bronlaşdırılması, yer kürəsinin istənilən bölgəsinin turizm resursları haqqında bilgilər, turistin getdiyi bölgədə olan yerləşdirmə vasitələri, gömrük və sərhəd rəsmiyyəti, valyuta məzənnəsi və s.) göstərilməsi [3];

- turistlərin çoxsaylı mənəvi tələbatlarının ödənilməsi (müxtəlif teatr, kino, konsert zalları, muzey, sərgi, rəsm qaleriyası, parklar, tarixi və təbiət qoruqlarına gedişlərin təşkili, tarix və mədəniyyət abidələrinə baxışların keçirilməsi, festivallarda, idman yarışlarında və digər tədbirlərdə iştirakın təmin edilməsi) üzrə anoloji xidmətlərin təşkil olunması;

- turistlərin, həmçinin işgüzar və elmi maraqlarının təmin edilməsi (konqress, assambleya, konfrans, simpozium, toplantı, seminar, yarmarka və sərgilərdə iştirak etmək) üzrə xidmətlərin göstərilməsi;

- həm ümumi təyinatlı, həm də xüsusi istiqamətli (suvenir, hədiyyə, açıqca və s. satışı) ticarət müəssisələrinin göstərdiyi xidmətlər;

- inzibati-nəzarət orqanlarının (sərhəd, valyuta, karantin, polis – gömrük xidmətləri, həmçinin pasport, viza və digər sənədlərin hazırlanması) göstərdikləri xidmətlər;

- təbiətin mühafizəsi, tarixi və mədəni irsin qorunması sahəsində göstərdikləri xidmətlər;

- çoxsaylı informasiya vasitələrinin (internet, qəzet, jurnal, radio, televiziya və s.) göstərdikləri xidmətlər;

- dövlətə aid müxtəlif turizm qurumlarının (nazirlik, komitə, departament və s.) göstərdikləri xidmətlər və s. [4,s.157].

Müasir qloballaşma şəraitində, sürətlə inkişaf edən və dəyişən dünya iqtisadiyyatında turizm fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadi artımın təmin olunmasına münbit şərait yaradır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm bir sıra konkret funksiyaları yerinə yetirir. Onlar isə, əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- beynəlxalq turizm ölkəyə xarici valyuta gətirmək funksiyasını yerinə yetirir;
- turizmin xidmət şəbəkələrinin genişləndirilməsinə təkan verir. Bunun da nəticəsində yerli əhali üçün yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur;
- ölkədə məşğulluq sahələrini və istiqamətlərini genişləndirir və s.

Turizmin əsas funksiyalarına nəzər yetirərkən görürük ki, bu mühüm əhəmiyyət kəsb edən sosial-mədəni sahədən hər bir ölkə faydalanır. Turizmdən faydalanma əmsalı isə çox böyükdür. İlk növbədə turizmə qoyulan sərmayələr hesabına və ondan əldə olunan gəlirlə yeni xidmət müəssisələri yaradılır. Yeni müəssisələrin yaradılması isə işsizliyin azalmasına yardımçı olur. Digər tərəfdən ölkənin büdcəsinə turizmdən əlavə gəlir daxil olur və bunun da hesabına dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilat və qurumların əmək haqları artır, təqaüdlər və s. çoxalır.

Əgər turizm səfərlərində olan insanların sayına nəzər yetirsək görürük ki, onların sayı milyonlardır. Bu milyonlarla insanın isə gündəlik tələbatı ödənilməlidir. Təbii ki, bu tələbatı ödəmək üçün ölkə bazarında turizm xidmətlərinin çeşidini genişləndirmək lazım gəlir. Faktiki olaraq turistlərin sayının ölkə miqyasında artması yeni xidmət bazarlarını yaradır. Bu da ölkə əhalisinin ayrı-ayrı iqtisadi sahələr üzrə istehsal etdiyi məhsul satışını artırmaqla, onun istehsal həcmünün artırılmasını da təmin edir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmizdə turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müxtəlif mülkiyyət növü (dövlət və qeyri-dövlət) qurumların əldə etdikləri gəlir və xərcləri bir-birindən fərqlənirlər. Sözsüz ki, innovativ yeniliyə daim can atan sahibkarlıq qurumları daha çox bu növ fəaliyyətlə məşğul olmaq və turizm fəaliyyətinin çoxsaylı növlərinin geniş, hərtərəfli şəkildə inkişaf etdirilməsində çox maraqlıdırlar. Lakin dövlətin bu sektora lazımı dəstəyinin göstərilməsi (ilk növbədə ölkə imicinin beynəlxalq arenada zəngin flora, fauna, qonaqpərvərlik baxımından daha çox tanıtılması, həm də yeni iş yerlərinin yaradılması, mövcud resurs və imkanlardan səmərəli istifadə edərək zəruri infrastruktur sahələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirərək, iqtisadi artımın təmin olunması və s.), həmçinin onun daim gücləndirilməsi mühüm və zəruridir [6, s.125].

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Ölkədə turizm fəaliyyəti göstərən müxtəlif mülkiyyət növü səyahət agentlikləri və tur-operatorların əldə etdikləri gəlirlər, həmçinin anoloji fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsi üzrə çəkdiyi xərcləri əks etdirən cədvəlin təhlili göstərir ki, son illər turizm sahəsində ciddi dəyişikliklər qeydə alınmışdır.

Cədvəl 1.

Mülkiyyət növləri üzrə səyahət agentlikləri və turoperatorların turizm fəaliyyəti üzrə gəlir və xərcləri (min manat)

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Turizm fəaliyyətindən əldə edilən gəlir	14 755,5	17 804,7	21 597,1	24 823,6	26 031,0	35 079,6
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:						
dövlət	1 319,7	1 513,3	1 670,6	1 813,6	1 748,2	1 764,2
qeyri-dövlət	13 435,8	16 291,4	19 926,5	23 010,0	24 282,8	33 315,4
o cümlədən:						
xüsusi	12 863,6	15 938,4	14 594,0	17 662,8	19 011,6	27 378,7
xarici	101,5	109,2	157,3	199,1	91,8	770,1
birgə	470,7	243,7	5 175,2	5 148,1	5 179,4	5 166,6
Turizm fəaliyyəti üzrə çəkilən xərclər	13 805,7	16 065,6	18 903,1	21 818,2	25 708,6	29 480,0
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:						
dövlət	922,6 1	048,9 1	171,9 1	207,6 1	203,4 1	202,7
qeyri-dövlət	12 883,1	15 016,7	17 731,2	20 610,6	24 505,2	28 277,3
o cümlədən:						
xüsusi	12 328,8	14 667,1	14 247,3	17 191,5	20 477,7	24 272,1
xarici	84,1	106,9	249,3	198,0	792,5	797,1
birgə	470,2	242,7 3	234,6 3	221,1 3	235,0 3	208,1

Yuxarıdakı cədvəlin məlumatlarından görünür ki, müxtəlif mülkiyyət növləri üzrə səyahət agentlikləri və turoperatorların turizm fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlərdə qeyri-dövlət sektorunun payı 2010-cu ildə 13 milyon 435,8 min manatdan 2015-ci ildə 33 milyon 315, 4 min manata qədər, yaxud 2,5 dəfəyə qədər artmışdır. Həmin dövr üzrə bu artımda xüsusi mülkiyyət növlü turizm qurumlarının payı 12 milyon 863, 6 min manatdan 27 milyon 378, 7 min manata (2,12 dəfə), birgə mülkiyyət növlü turizm subyektlərinin payı isə daha çox, yəni 470,7 min manatdan 5 milyon 166,6 min manata (təxminən 11 dəfəyə qədər), xarici sərmayəli turizm qurumlarının payı isə 101,5 min manatdan 770,1 min manata (7,6 dəfə) yüksəlmişdir. Diqqəti çəkən məqam ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyət növündə xarici kapitallı birgə müəssisələrin fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər daha çox olmuşdur [5,s.13] .

Göstərilən müddət ərzində turizm fəaliyyəti üzrə çəkilən məcmu xərclər də 13 milyon 805,7 min manatdan 29 milyon 480,0 min manata kimi, yaxud 2,13 dəfə artmışdır. Bu prosesdə də qeyri-dövlət sektorunun payı 12 milyon 883,1 min manatdan 28 milyon 277,3 min manata qədər (2,2 dəfə) yüksəlmiş, dövlət sektorunun payı isə 922,61 min manatdan 202,7 min manatadək (4,5 dəfədən çox) azalmışdır. Təbii ki, qeyri-dövlət sektorunda turizm fəaliyyəti üzrə çəkilən xərclərdə xüsusi mülkiyyət növlü turizm qurumlarının payı daha çox (24 milyon 272,1 min manat) olmuş və 2010-cu ilə nisbətən 2015-ci ildə bu göstərici 11 milyon 943 min

manat çox olmuşdur. Maraqlıdır ki, xarici sərmayəli turizm müəssisələrinin xərcləri göstərilən müddətdə 84,1 min manatdan 797,1 min manata çatmış(9,5 dəfə çox), birgə mülkiyyət növü turizm subyektlərində isə bu göstərici 470,2 min manatdan 208,1 min manata qədər (2,25 dəfə) aşağı düşmüşdür.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, son illər ərzində turizm sektoru üçün xarakterik hesab edilən bir sıra sahələr üzrə əsas göstəricilərdə müsbət dinamika müşahidə olunmaqdadır. Bunu isə aşağıdakı cədvəldən də müşahidə etmək mümkündür [5, s.128]: (Cədvəl 2).

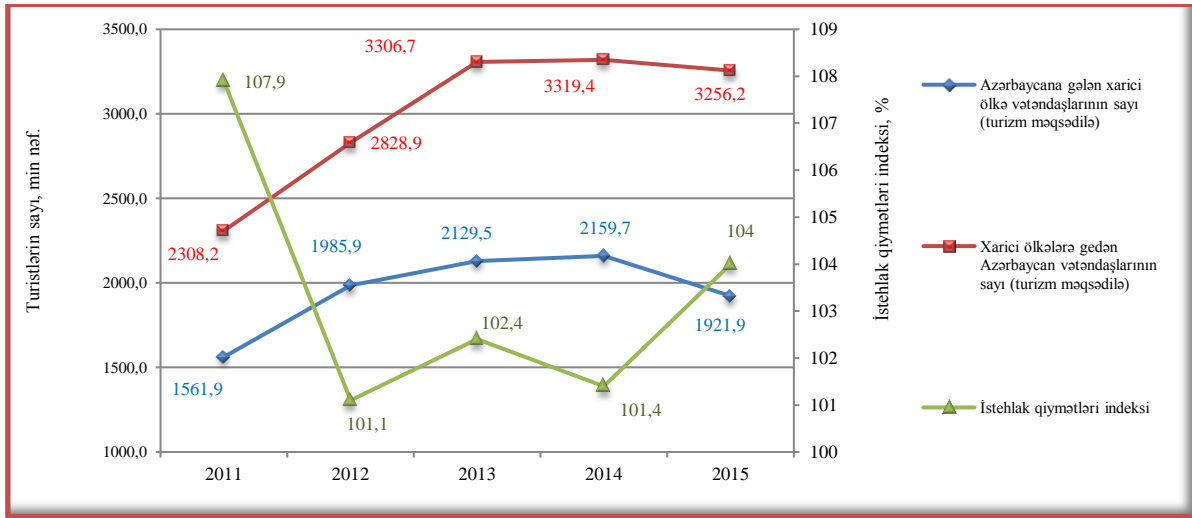
Cədvəl 2.

Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə əsas iqtisadi göstəricilər

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Turizm üçün xarakterik sahələrdə çalışan işçilərin sayı, nəfər	36 899	37 600	38 839	40 892	41 886	49 449
Turizm üçün xarakterik sahələrdə yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	-	-	-	2 080,2	2 404,2	2 437,3
Turizm üçün xarakterik sahələrdə yaradılan əlavə dəyərin ölkənin ümumi daxili məhsulunda xüsusi çəkisi, faizlə	-	-	-	3,6	4,1	4,5
Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyalar, milyon manat	949,2	1 407,8	1 478,2	1 371,0	2 204,0	1 063,9

Cədvəl 2-nin məlumatlarının təhlilindən göründüyü kimi, 2010-2015-ci illərdə turizm sektoruna xarakterik olan sahələrdə çalışan və rəsmi qeydiyyatda olan işçilərin sayı 36 min 899 nəfərdən 49 min 449 nəfərə qədər, yaxud 12 min 600 nəfər artmışdır. Xüsusən, bu artım 2014 və 2015-ci illər arasında 7 min 563 nəfər təşkil etmişdir. 2013-2015-ci illər ərzində isə turizm üçün xarakterik sahələrdə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 2080,2 milyon manatdan 2437,3 milyon manatadək, burada yaradılan əlavə dəyərin ölkənin ümumi daxili məhsulunda xüsusi çəkisi isə 3,6% -dən 4,5 % - dək yüksəlmişdir. Diqqəti çəkən məqam odur ki, 2010-2014-cü illərdə turizm sektoru üçün daha xarakterik olan sahələr üzrə qoyulan investisiyalarda tutarlı artım (1 milyard 254,8 milyon manatlıq) meylləri baş versə də, 2015-ci ildə isə neft gəlirləri azaldığı üçün göstərilən istiqamətdə müəyyən azalma halları baş vermişdir [5,s.65] .

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da digər infrastruktur sahələri ilə yanaşı, turizm sektorunun dayanıqlı inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər, xüsusən də beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə (məsələn, Eurovision mahnı yarışması, digər mədəni-kütləvi, idman yarışları və s.) - onun davamlı inkişafına öz təsirini göstərmiş, nəticədə isə ölkəmizə həm gələn xarici turistlərin, həm də xarici ölkələrə gedən vətəndaşlarımızın sayında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bunu isə, aşağıdakı diaqramdan müşahidə etmək mümkündür.

Şəkil 1. Azərbaycanca gələn-gedən turistlərin sayı və mövcud istehlak qiymətlərin indeksləri

Xarici ölkələrə səyahətlərin manatla ifadə olunan qiymətlərinin bahalaşması xarici ölkələrə gedən Azərbaycan vətəndaşlarının sayının azalmasına gətirib çıxarıb (Şəkil 1). 2015-ci ildə 3256,2 min Azərbaycan vətəndaşı turizm məqsədilə xarici ölkələrə səfər edib. Bu, 2014-cü ilə nisbətən 1,9% azdır. Azərbaycana turizm məqsədilə səfər edən xarici vətəndaşların sayında da azalma müşahidə olunub (-11%). Bu, həmin dövrdə dünyada baş verən hadisələrlə (dünya ölkələrində insanların maddi durumunda yaranan problemlər, Rusiyadakı siyasi-iqtisadi vəziyyət, dünyada terror təhlükəsinin artması və s.) bağlıdır [5,s.45].

Ölkəmizdə baş vermiş ikinci devalvasiyadan sonra xarici turizm səyahətlərinin manatla ifadə olunmuş dəyərləri bir qədər də artıb. Bu da Azərbaycan vətəndaşlarının xarici ölkələrə turizm məqsədilə səyahət etmələrinə, bu cür səyahətlərin sayına mənfi təsir edir. Digər tərəfdən, manatın dollara nisbətən daha da ucuzlaşması xaricilər üçün ölkəmizdə turizm xidmətlərinin daha əlverişli olmasını təmin edib.

“Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ndə qeyd olunur ki, “Bu sektor üzrə uzunmüddətli perspektivə nail olmaq məqsədilə, 2020-ci ilədək olan dövr üçün ölkə üzrə turizm sektorunda dörd əsas hədəf müəyyənləşdirilmişdir.

Birinci hədəf- Bakının turizm potensialından tam istifadə etməkdir. Hazırda Bakı şəhəri daha yaxşı inkişaf etmiş infraqurkura malik olmaqla, çoxsaylı xarici turistlərin marağını cəlb etməkdədir. Bu istiqamətdə müəyyənləşdirilmiş dörd prioritet Azərbaycanın bu perspektivə nail olmasına imkan verəcəkdir. Potensialdan daha səmərəli istifadə məqsədilə xüsusi idarəetmə mexanizminin yaradılması, məlumatlılığın daha da artırılması, turist xidməti paketlərinin yenilənməsi, müxtəlif turizm fəaliyyət növlərinin səmərəli təbliği və turizm infraqurkununun məqsədyönlü inkişafı nəzərdə tutulur [6,s.107].

İkinci hədəf - milli səviyyədə daha yaxşı idarəetmənin təşkili, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması, mövsümiyyənin aradan qaldırılması üçün regional səviyyədə turizm infraqurkununun inkişafı, hava əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, viza prosedurlarının sadələşdirilməsi də daxil olmaqla, turizm sektorunun inkişafı üçün ölkə üzrə əlverişli mühitin forma-

laşdırılmasıdır.

Üçüncü hədəf-regional turizm təşəbbüslərini həyata keçirməklə Azərbaycanda turizmi inkişaf etdirməkdir. Belə ki, daha yaxşı inteqrasiya olunmuş turizm sektoruna nail olmaq üçün sağlamlıq, qış və ekoturizm kimi turizm növlərinin inkişafına investisiya qoyuluşları həyata keçiriləcəkdir.

Dördüncü hədəf isə, turizm sahəsində təhsil proqramlarına investisiya qoyuluşunu həyata keçirməkdən və turistlərin məmnunluğunu daha da artırmaq üçün standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sistemini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirməkdən ibarətdir”.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən hər bir hədəfin dolğun şəkildə reallaşdırılması üçün geniş və perspektiv imkanlar mövcuddur. İlk öncə, birinci hədəfdən başlayaq. Doğrudan da, Bakı şəhəri ölkəmizin paytaxtı olmaqla yanaşı, nəinki Azərbaycan Respublikasının, bütövlükdə isə Qafqazın ən böyük sənaye, ticarət – biznes və mədəniyyət mərkəzi, Avropa ilə Asiya qitələrinin tam kəsişməsində yerləşən, Avropanın və bütövlükdə dünyanın ən böyük, önəmli tədbirlərinə ev sahibliyi edən modern formaya malik Avropa şəhəri, sürətlə böyüyən meqapolisdir. Sevindirici haldır ki, Bakının Qız Qalası, Şirvanşahlar Sarayı, Mərdəkan qəsri və digər dünya əhəmiyyətli mədəni-tarixi abidələrinin adları UNESCO-nun Mədəni İrs siyahısına əlavə edilmiş, şəhərin imicinə böyük uğurlar gətirmişdir. Bakı həm də ölkə iqtisadiyyatının ən çox təmərküzləşdiyi, böyük potensial imkanlara malik, keçmişlə bu günün, Şərqlə Qərbin sintezi olan modern bir şəhərdir. Son illər Bakının xarici görkəmi nəinki tam dəyişmiş, eyni zamanda xarici turistlər üçün əlverişli bir məkana çevrilmişdir.

İkinci hədəfə gəlinə isə, artıq bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmaqdadır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 avqust 2016-cı il tarixli 286 sayılı qərarına görə, “Azərbaycan Respublikasında turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı üçün əlverişli olan ərazilərdə turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 20 iyun tarixli 773 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Turizm və rekreasiya zonaları haqqında nümunəvi Əsasnamə”nin 3.1-ci bəndinə uyğun olaraq, Xızı rayonunun 7969, 22 hektar, Siyəzən rayonunun 14365,44 hektar, Şabran rayonunun 25833,78 hektar, Xaçmaz rayonunun 33832,40 hektar inzibati ərazilərində Xızı-Xaçmaz turizm və rekreasiya zonası, Quba rayonunun 3729,43 hektar inzibati ərazisində Quba turizm və rekreasiya zonası, Qusar rayonunun 14546,55 hektar inzibati ərazisində isə Qusar turizm və rekreasiya zonası yaradılsın və həmin turizm və rekreasiya zonalarının hüdudları təsdiq edilsin”.

Yuxarıdakı sənəddən göründüyü kimi, ilk növbədə ölkə əhalisinin (vətəndaşlarının) mənalı istirahətini, səmərəli əyləncəsini, əsas etibarilə təbii vasitələrlə müalicəsini və həmçinin sağlam yaşayışını təmin edən, lazımı şəraitə və turizm infrastrukturuna malik olan, bununla yanaşı özünəməxsus təbii-ekoloji, tarixi–bərpa, mədəni-maarifçilik əhəmiyyətinə malik olan, çoxsaylı zəngin təbiət və mədəniyyət komplekslərinin əhatə olunduğu, həmçinin ətraf mühitin, milli və mədəni irsin qorunması, xüsusən də gənc nəslin zəngin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi, geniş elmi araşdırmalar və digər anoloji məqsədlər üçün istifadə olunan, yaxud da olunması nəzərdə tutulan ərazilərdə turizm - rekreasiya zonalarının yaradılması məqsəddə uyğun hesab olunur [6, s. 102] .

Azərbaycan Respublikası regional turizm hədəflərini inkişaf etdirmək və təşəbbüslərini genişləndirmək baxımından da əlverişli imkanları ilə seçilir. Respublikamızda turizm sənayesinin, ilk öncə isə onun mövcud infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq

inkişaf etdirilməsi, qloballaşan dünyanın keyfiyyət yönümlü xarizmasına uyğun olan turizm xidmətlərinin təşəkkül tapması, turizm sahəsinin hüquqi-normativ elementlərinin və səmərəli tənzimlənmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm sahəsindəki istifadə imkanlarının daha da artırılması, bir-birindən fərqli və əsrarəngiz təbii-iqlim imkanları ilə seçilən bölgələrdə turizm çalışmalarının daha da artırılması, milli mədəniyyətimizi, həmçinin hər bölgənin adət və ənənələrini özündə birləşdirən modern istiqamətlərin seçilməsi və digər zəruri əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkə başçısının 1 sentyabr 2016-cı il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamı da, qarşıda duran və həlli vacib məsələlərin optimal həll olunması istiqamətində böyük əhəmiyyət kəsb edən məqamlardandır.

Nəhayət, dördüncü hədəfin vaxtında və nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi istiqamətində həm sistemli, həm də ardıcıl, məntiqli və düşünülmüş tədbirlərin aparılmasına ehtiyac duyulur [7, s.36].

Y E K U N

Ölkəmizdə turizm fəaliyyətinin davamlı inkişaf etdirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq, müxtəlif turizm növlərinin inkişafına diqqət yetirilməsini zəruri hesab edirik. Məlumdur ki, bu gün Azərbaycanda inkişaf potensialı geniş olan turizm növləri çoxdur və onların hər birinin dayanıqlı inkişafı üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi zəruridir. Bunlara misal olaraq, sağlamlıq, mədəni, idman, işgüzar, kənd, dağ, qış, yay, ekoloji, ov və digər turizm növlərini misal göstərə bilərik. Göstərilən hər bir turizm növünün kifayət qədər əlverişli inkişaf imkanları mövcuddur və onlar ölkə büdcəsinə kifayət qədər valyuta cəlbinə imkan yarada bilər. Məsələn, onlardan biri – kənd turizmi, yaxud aqroturizmin mahiyyəti, məzmun elementləri, formalaşması və inkişaf istiqamətləri haqqında müəyyən fikirləri nəzərdən keçirək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Şurası Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatının möhkəmlənməsini aqroturizmin inkişafında görür. Avropada kənd turizmi XX əsrin 70-ci illərindən inkişaf etməyə başlamışdır. O dövrdə bir çox iri sahələrdə ekoloji problemlər ciddi narahatlıq doğurduğundan insanlarda canlı təbiətlə bilavasitə təmasda olmaq, təmiz havada və sakitlik şəraitində yaşamaqla ekoloji cəhətdən təmiz təbii məhsullardan istifadə etmək zəruriyyəti yarandı. Hazırda aqroturizm bir çox ölkələrdə müvəffəqiyyətlə inkişaf etməklə bərabər, turist axınının bir hissəsini özünə cəlb edir. İtaliya, Fransa, İrlandiya aqroturizmin ən çox inkişaf etdiyi ölkələrdir. Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, aqroturizmin inkişafının ilk mərhələlərində İtaliya hökuməti aqroturizm xidmətini təşkil etmək məqsədi ilə fermerlərə köməklik göstərmişdir. Lakin aqroturizmə olan mövcud tələbat ilkin konsepsiyanın köklü surətdə dəyişməsinə səbəb oldu. İndiki zamanda aqroturizm İtaliyada bir çox fermerlərin əsas məşğuliyyətinə və əsas gəlir mənbəyinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda aqroturizmin təşkili iqtisadi məsələlərlə yanaşı, bir sıra sosial məsələlərin də həllinə şərait yaradır. Aqroturizmin əsas müştəriləri şəhər əhalisi olduğundan onların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində ictimai-mədəni mühitləri yaxınlaşır, şəhərlə kənd arasında fərqin aradan qaldırılması üçün real şərait yaranır. Onu da göstərmək lazımdır ki, aqroturizm digər istirahət formalarından bir neçə cəhətdən fərqlənir. Aqroturizmin inkişafı həm də kənd yerlərində işlə təminatı şərait yaradır və kənd yerlərindən miqrasiya azalır” [8, s.138-139].

Təbii ki, ölkə ərazisinin tarixi baxımdan böyük mədəniyyətə, şanlı keçmişə, həmçinin tarixi dinlərin qovuşduğu zəngin mədəniyyət abidələrinə, əsrarəngiz təbiətə, flora və faunaya malik olması, digər üstün cəhətlər – yuxarıda sadalanan turizm növlərinin daha yaxşı inkişaf etməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, göstərilən sahədə yeni infrastruktur obyektlərinin tikilərək, istifadəyə verilməsi, həmçinin həm yerli, həm də gəlmə qonaqların məmnunluğunu və xoş əhval-ruhiyyəsini formalaşdırma biləcək digər bu tip kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində turizm sektorunun səmərəli və davamlı inkişafından bəhs etmək mümkündür. Hesab edirik ki, bu sahədə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş prioritetlərin tam reallaşması nəticəsində, sahə üzrə iqtisadi artım templərinin xeyli yüksəlməsinə, qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsinə və bütövlükdə isə, ölkə iqtisadiyyatının güclənməsinə təkan verə bilər [9, s. 158].

Turizm sektorunun inkişafı məşğulluğa və regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsir edir. Belə ki, bu sektorda istənilən inkişaf yalnız şəhərlərdə deyil, eyni zamanda ekoturizm, kənd turizmi, çimərlik və dini turizm kimi çoxsaylı turizm növlərinin inkişafı vasitəsilə regionlarda və kənd yerlərində də məşğulluq imkanlarının yaradılmasına təkan verir.

Turizmin inkişafı ölkə üzrə güclü infrastrukturun yaradılması ilə müxtəlif regionların, o cümlədən kəndlərin infrastrukturunun inkişafına səbəb olur.

Müasir qloballaşma şəraitində, sürətlə inkişaf edən və dəyişən dünya iqtisadiyyatında turizm fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadi artımın təmin olunmasına münbit şərait yaradır [10, s.187].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: İqtisad Universiteti, 2010, 345 s.
2. Böyük İqtisadi Ensiklopediya, V cild, Bakı: Şərq-Qərb nəşr, 2012, 256 s.
3. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi / www.prezident.az [26.04.2019] .
4. Hüseynov İ. H., Əfəndiyeva N.T. Turizmin əsasları. Bakı: Mars – Print NPF, 2013, 355 s.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda turizm. Bakı: Səda, 2016. 211 s..
6. Azərbaycanda turizm - 2016 (AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun bülleteni), Bakı: 2017, 156 s.
7. Александрова А.Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм формирования. Жур. Современные проблемы сервиса и туризма. №1, 2017, 215 с.
8. Бакуменко О.А. Классификация туристских кластеров. Сборник статей Межд. Науч. практ. Конференции «закономерности и тенденции развития науки в современном обществе». Уфа, РИЦ БашГУ, 2013, 321 с.
9. Большаков А.И. Современные подходы к определению туристских кластеров. Сервис в России и за рубежом. №6, 2012, 200 с.
10. Мировая экономика (под редакцией Булатова А.С.). Москва: Юрист, 2015, 734 с.

*Аббасзаде Махир Тандыг оглы,
доктор философии по экономике,
Институт Экономики НАНА,
Адрес: пр. Г.Джавида 115, Баку, Азербайджан, AZ 1143,
E-mail: zeynalovamexriban@mail.ru
© Аббасзаде М.Т., 2019*

РОЛЬ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Р Е З Ю М Е

В статье широко изучены вопросы роли туризма в обеспечении экономического роста в современном глобализирующемся мире. Здесь изучена финансово-инвестиционная сфера, которая играет важную роль в экономическом развитии, рассмотрены основные направления и пути совершенствования этой сферы.

Туризм выступает как стратегически важное направление социальной политики страны. Развитие туризма способствует новому восприятию национальных традиций и культур и их представлению миру. Развитие туризма во всех его формах, то есть внутреннего и иностранного туризма, является механизмом социальной политики, направленной на повышение благосостояния населения.

В статье туризм рассматривается как одна из самых важных частей экономического потенциала страны. Эта функция играет активную роль в разработке и реализации концепции в развитии экономики Азербайджана.

В связи с развитием инфраструктуры туризма в регионах страны строятся новые отели, развлекательные центры, открываются новые рабочие места, что способствует удачному разрешению вопроса занятости.

В статье раскрывается роль туризма в экономике. В то же время в статье рассматривается сектор туризма, как один из источников прибыли в государственный бюджет. Автор проанализировал нынешнюю ситуацию в секторе туризма на основе конкретных фактов и объяснил существующие проблемы в этой области. В статье исследованы пути решения этих проблем и даны определенные предложения и рекомендации в направлении развития индустрии туризма в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: развитие экономики, туризм, экономический потенциал, нефтяной сектор, концепция, инфраструктура.